

МЕДИУМСКАТА ПРЕЗЕНТАЦИЈА НА ПРИКАЗНИТЕ КАКО ДЕЛ ОД ЕДУКАТИВНО-ЗАБАВНАТА ПРОГРАМА ЗА ДЕЦА

Сузана Мицева

Независен истражувач

Датум на прием: 3.2.2025

Апстракт: Дваесет и првиот век донесе низа технолошки промени, кои влијаеја и на културолошките, но и на социјалните сфаќања на фолклорот како дел од нематеријалното богатство на еден народ. Приказните, кои се споделуваа крај огништето, во кругот на семејството, се преселија во медиумите. Низ илустрации и низ видеоснимки, на децата им раскажуваат актери или презентери, а во некои случаи и деца. На тој начин детето добива аниматор во секое време, запознавање со фолклорот на еден непосреден начин преку соодветни илустрации и анимации, но го губи живиот допир со раскажувачот, најчесто член на семејството, кој ја буди фантазијата на детето доловувајќи му го светот на приказните со своите раскажувачки способности.

Во овој труд ќе ги анализираме детските емисии на македонските електронски медиуми – телевизиите и начинот на кој се презентираат приказните на најмладите гледачи.

Клучни зборови: емисии, визуализација, фолклор, деца, телевизија

Одгледувањето на децата е сложен и долг процес, кој бара многу време, труд и вештини од одгледувачот – родителите и најблиските членови на семејството. Во тој процес, клучна улога игра интимниот семеен простор, местото, каде што семејството се собира, дружи, едуцира, каде што ги стекнува моралните и етичките вредности, според кои ќе гради понатамошни ставови за животот и воопшто за светот. Во минатото, огништето било местото во домот околу кое се собирало семејството. Тоа е „симбол на заедничкиот живот, на куќата, на врската меѓу мажот и жената, на љубовта, на соединување на огнот и неговото собирно место“¹ (Шевалие и Гербран 2005: 711). Дружењето околу него, како централен дел на куќата, но и простор на закрила и семејно дружење е познато уште од најстарите цивилизации на овие простори. Огништето е застапник на женскиот принцип, т.е. матката како место каде што се раѓа животот. Оттаму не е чудно што огништето толку долго било особено значајно за поврзување на

¹ Шевалие, Ж. и А. Гербран. 2005. *Речник на симболиите*. Скопје: Табернакул: „Како соларно средиште, кое ги приближува суштествата, преку својата топлина и светлина – кое е и место, каде што се подготвува храната – тоа е центар на животот, животот што се дава, се поддржува и се шири. Огништето се почитува во сите општества. Тоа стана светилиште од кое се повикува на Божја заштита, каде што се слави неговиот култ, каде што се чуваат статуетки и слики“.

семејството. Таму се готвела храната, се топлел домот во долгите зимски вечери, но и се раскажувале разни доживувања и приказни. Огништето било чувар на семејната меморија, тоа обезбедувало континуитет и гаранција дека важните истории и традиции ќе се пренесат на следната генерација. На Балканот, но и пошироко на Медитеранот и на Блискиот Исток, се распространети широко идентификациите на огништето со мајката. Овие идентификации се познати и во античкиот период. Најдобар пример за тоа е грчката божица на огништето Хестија, во чие име е содржано значењето на огниште (hestia) и на матка (hystera). Слична е состојбата и кај италската покровителка на огништето – Веста и иранската – Табити (Чаусидис 2017: 72). Во модерното време, кога се појавуваат нови уреди/апарати, а дрвото како енергенс полесно се истиснува од употреба, огништата симболично се заменети од „големите кутии“, кои емитуваат светлина и движечки слики со глас. Околу нив, телевизорите, како уреди преку кои електронските медиуми допираат до секое семејство, се собираат членовите на тие мали заедници. Во нивно присуство се разговара, се дружи, се јаде, се учи. Многу слично како во далечното минато, само што телевизиите, овојпат не се нашите добронамерни родители, баби, тетки, туку најчесто големи корпорации, кои сериозно влијаат на нашите размислувања и ставови.

Медиумите се дел од современото живеење и силно влијаат не само на нашето размислување, туку и подлабоко, на начинот на којшто им пристапуваме на нештата, со што имаат директно учество во нашите животи. Влијанието на медиумите е тешко да се измери до кој степен и на кој начин ја менува нашата свест, претставувајќи еден вид институции со бројни позитивни и негативни страни. Наслонувајќи се на позитивното влијание, медиумите можат, и во одредена мера се дигитална архива, но и едукатори, забавувачи. Телевизијата е толку моќен медиум што, како што покажуваат истражувањата, во повеќето земји, луѓето под негово влијание го менуваат својот изглед, но и мислење (Sigman 2010: 51). Особено се присутни во животот на децата, кои се изложени на медиумите, особено на телевизијата, од најрана возраст. Како што напредува технологијата, медиумите стануваат поприсутни во животот на децата, дури и го диктираат нивното живеење. Децата од мали имаат одлична информатичка писменост и имаат многу подобро разбирање за модерната технологија од нивните родители, кои водат до фактот дека децата можат лесно да манипулираат со своите родители при користењето на медиумите (Robotić 2015: 82). Улогата на медиумите може да се набљудува и од аспект на политичката стварност и на капиталистичката демократија, како што во своите анализи го правел и Ноам Чомски, еден од најпознатите лингвисти. Тој смета дека медиумите имаат клучна улога во системот на индоктринација, заедно со образовните институции,

почнувајќи од градинка. Системот на индоктринација е тој што го учи човекот како да се однесува, што да размислува и што треба да застапува (Chomsky 2002).

Телевизијата има и позитивно и негативно влијание кај децата. Негативното се одразува при прекумерно гледање телевизија, особено на содржини што не се соодветни за возраста на детето. Прекумерното изложување на такви содржини, кај детето може да предизвика агресивно однесување и страв (Trošelj & Srića 2014: 26).

Зборувајќи за медиумите како културни институции, ја допираме и медиологијата, посебна научна дисциплина од областа на медиумите, која е воспоставена кон крајот на деведесеттите години на дваесеттиот век, врз основа на идеите на францускиот филозоф и медиолог Режи Дебре. Во ова релативно ново поле на теоријата на медиумите, Дебре го воведува концептот на пренос, што значи пренос на информации низ времето, во релација: некогаш, сега и во иднина. Преносот на медиумите може да се сфати и како начин на создавање и одржување на колективната меморија, пренесување знаење, културно наследство и традиција преку генерација, што недвосмислено укажува дека на медиумите може да се гледа како на чувари на културната матрица и на идентитет на еден народ. Преминот во новиот милениум се смета и како влез во ерата на технологијата, со што се забрза и протокот на информации во светот. Дебре², овој феномен го нарекува хиперсфера, односно култура на непрестан и на сè побрз проток на информации (Debre 2000).

Постојат обиди да се измери застапеноста на културните содржини на македонските медиуми, особено на традиционалните, но резултатите не се охрабрувачки. Последните децении се сведочи за: намалување на бројот на медиумските работници во медиумите, укинување на културните редакции, кратење на буџетот за продукција на содржини од областа на културата. Сепак, и во вакви услови, македонското народно творештво наоѓа простор да се презентира пред најмладата публика. На националниот сервис Македонска радио-телевизија, во повеќе сезони се емитуваше серијалот „Си било еднаш“,

² Францускиот филозоф, медиолог и истакнат интелектуалец Режи Дебре, во својата книга „Вовед во медиологија“ (2000), ја нагласува важноста на постоењето на медиумската сфера (која ја означува како специфична макросредина во што се одвива процесот на складирање и на пренесување пораки). Медиумската сфера, според фазите на развој, општество и технологија, е поделена на неколку сфери (менмоносфера, логосфера, графосфера и видеосфера, кои понекогаш се наречени хиперсфера – техничко-културна средина од битови, чија основна карактеристика е прекумерното изобилство информации). Накратко, хиперсферата е најновата гранка на медиасферата, која произлезе од дигиталната ера и која ја означува ерата на постојан дваесет и четиричасовен проток на информации.

каде што сценографијата многу потсетува на соба за дневен престој на просечно семејство, а во неа, возрастно лице раскажува приказни на девојче.³ Емисијата почнува со смислен дијалог, интеракција меѓу водителите, најчесто возрасен човек и девојче, кои, низ некаква случка од секојдневието, ги воведуваат гледачите во приказната што ќе се презентира. Тоа е принципот на кој многу често почнува раскажувањето и во домашниот амбиент. Детето нешто ќе направи, ќе праша, или пак ќе се случи некој настан што лесно се поврзува со приказна, која ја знае членот на семејството. Така почнува раскажувањето за животот, пренесувањето на приказната на следната генерација. Раскажувачот, во оваа емисија, го прави токму тоа – неговото раскажување и заедничкото искуство со девојчето се пренесува на широк аудиториум, односно на стотици деца, кои, во тој момент или во некое од репризните изданија, ќе ја слушнат приказната. Оваа телевизиска емисија за деца ги обработува сказните од Ханс Кристијан Андерсен, но и македонски народни приказни, како и приказни од другите народи. Исто така, се среќаваат и авторски бајки, како „Виножитно цветче“ на рускиот, советскиот писател, Валентин Катаев. Зборот *бајка* потекнува од архаичниот глагол *бае*, што значи ‘магија, маѓепсување’, но и ‘раскажување’. Порано за *бајка* се употребувал и зборот *џајка*, кратка приказна, која пак е во врска со глаголот *џајка*, *џорекнува*, што ѝ дава негативна конотација. Истражувачите (како францускиот фолклорист Пол Снетив), во бајките препознале и ритуални мотиви, кои се сè уште присутни во религиозните институции на примитивните народи (Елијаде 2015: 142). Во бајката „Виножитно цветче“, тенката и сосем неосетна граница меѓу реалното и надреалното, му овозможува на детето полесно да се нурне во фантазијата. Според Солар, „бајката е книжевен жанр во кој се преплетува реалното и имагинарното на таков начин што меѓу природното и натприродното, реалното и измисленото, можното и невозможното не постојат спротивставености“ (Solar 2006: 33). Оваа бајка, како и другите од истиот серијал, се комбинирани со снимки од студиото, каде што се наоѓа актерот раскажувач и девојчето, а потоа следуваат илустрации што одговараат на текстот што се чита, додека во заднина се слуша гласот на раскажувачот. Авторската бајка „Виножитно цветче“⁴ зборува за девојче со име Жења, кое излегло да купи ѓевреци за семејството, но, на патот некое куче ѝ го скинало кесенцето во кое ги носела и полека ѝ ги изело сите ѓевречиња. Девојчето, луто, почнало да го брка, но, трчајќи безуспешно по кучето, се изгубило. Навидум вообичаениот почеток на приказната добива

³ „Си било еднаш – Златната гуска“, <https://is.gd/m7rz0E> [Пристапено на 1.2.2025].

⁴ „Виножитно цветче“, <https://is.gd/8vCmio> [Пристапено на 2.2.2025].

бајковити елементи кога ќе се појави старица, која, на Жења, ќе ѝ понуди виножитно цветче од својата градина, кое има натприродна моќ – може да исполнува желби. Цветот е невообичаен, има седум ливчиња и секое има различна боја. Бројот на ливчиња не е случаен – седум бои има и виножитото, од каде е и името на бајката. Во оваа приказна следуваат и други бајковити елементи. Градината и бабата магично исчезнуваат, па девојчето ќе мора да се послужи со магичната моќ на цветчето за да се врати дома, а подоцна цветчето ќе ѝ помогне и да ја поправи скршената вазна на мајка ѝ. Бројот седум⁵ се јавува уште двапати во приказната: кога Жења се обидува да ги изброи ластовичките што надлетуваат, па се мисли дали се седум или осум, како и седумте бели мечки, кои ги сретнала на Северниот Пол. И магичните зборови, со кои Жења го повикувала виножитното цветче да дејствува, се однесуваат на тој целосен круг, кој е во симболиката на бројот седум: „Летај, летај, ливченце, од запад на југ, кон север и пак кон југ. Врати ми се, напрај круг. На земјата ти падни, мојата желба да се исполни“. Со овие зборови се додавала и желбата што ја имала Жења во тој момент и веднаш почнувала магијата да дејствува. Приказната завршува со добро дело. Последното модросино ливче Жења го користи за нешто вистински добро – посакува момчето Витја да застане на нозе. Приказната завршува со разговор меѓу нараторот водител и девојчето. Разговараат за бајката и за она што го научиле од неа, помагајќи им така и на децата што ја гледаат, полесно да ја разберат и да продолжат да размислуваат за правењето добри дела. Бајките и приказните кои поучуваат и ги воспитуваат децата, се присутни и во другите избори од оваа емисија за деца. Таков пример е приказната „Дедо секогаш е во право“⁶, на Ханс Кристијан Андерсен. Приказната почнува со опис на бабата и дедото, кои, и покрај длабоката старост, негувале меѓусебна почит и љубов, па така, увидувајќи дека коњот е стар и не им е од некаква полза, се договориле дека треба да се продаде или да се замени за нешто што им е потребно. Раскажувачот објаснува дека старецот најпрвин го заменил коњот со крава, кравата – со овца, овцата – со гуска, гуската – со кокошка, а на

⁵ Некои седумки се симболи на други седумки: така на пример розата со седум ливчиња асоцира на седумте небеса, седумте ангелски хиерархии, а сите тие заедно се совршени. Седум означува севкупност на планетарните и на ангелските редови, севкупност на моралниот поредок, севкупност на енергиите, особено во духовниот поредок. Кај Египќаните седум бил симбол на вечниот живот. Тој го симболизира целосниот циклус, динамичното совршенство. Секој период на Месечината трае по седум денови, а четирите периоди на месечевиот циклус (7x4) го затвораат циклусот (Шевалие и Гербран 2005).

⁶ „Си било еднаш – Дедо секогаш е во право“, <https://is.gd/YqBEzn> [Пристапено на 1.1.2025].

крајот кокошката – за вреќа скапани јаболка. Објаснувајќи им ги своите замени на двајца богати луѓе во крчмата, каде што свратил да руча, тие се обложиле со него дека домаќинката ќе го кара и ќе биде лута, но, тој го прифатил облогот уверен дека нема да е така затоа што „дома има злато од баба“. Така, тројцата се упатиле кон неговата куќа и на изненадување на богатите трговци, бабата не само што била воодушевена од изборите на дедото, дури и го бакнала. Затоа тие му го дале облогот – кесе со златници и си заминале. Нараторот и девојчето на крајот заклучуваат дека онаму каде што има слога и љубов, има среќа, но и благодат. Оваа приказна, поради својата топлина и поучност, е обработена и во Македонските народни приказни. Почетокот на оваа серија е неколку децении пред емисијата „Си било еднаш“. Екранизацијата на македонските народни приказни, кои со години се емитираа самостојно и во склоп на програмите за деца, почна во последните децении од дваесеттиот век. Македонските народни приказни, како еден вид мало филмско дело, се обидуваат да го прикажат духот на времето што тие го претставуваат. Самата серија на приказни го носи името *Македонски народни приказни* и претставува екранизација на голем број македонски народни приказни собрани од: Марко Цепенков, Кузман Шапкарев и други, но и приказните од други народи и автори. Снимањето на кратките ТВ-епизоди почнува од страна на ТВ-Скопје, а подоцна од МТВ во периодот од околу дваесет години – почетокот на 80-тите години на XX век, па до раните 2000-ти. Според архивата, која е прикачена и онлајн⁷, приказните имале различни режисери. Меѓу режисерските имиња се среќаваат: Мишо Рогановиќ, Љупчо Билбиловски, Лазар Паковски, Стојан Стојаноски, Ѓорѓи Стојаноски, Слободан Деспотовски, Ербил Алтанај, Миле Грозданоски, Богдан Поп Ѓорчев, Драган Велјановски, Душко Ѓорѓиоски и Ѓорѓи Колозов. Последната приказна од старата серија е „Чесниот кадија и сиромавиот“, снимена во 2003 година, а додека пак, „Двајцата браќа на правдина в зандана“ претставува последната снимена приказна на Ѓорѓи Колозов. Досега се снимени околу 300 епизоди, не вклучувајќи ги новите епизоди. На 7 октомври во 2009 година започнало снимање на нови делови на серијата приказни. Режисер на првите 10 нови *македонски народни приказни* е Миле Грозданоски, додека сценарист е Шенка Колозова. Во следни епизоди, дел од приказните ги режираат и други режисери, меѓу кои и: Љупчо Билбиловски, Душко Ѓорѓиоски, Миле Грозданоски и Томислав Алексов. Снимањето е во организација на МТВ и дел од приказните се засновани на македонските приказни, собрани од Марко Цепенков. Во новата сезона на Македонски народни приказни учествуваат актери од

⁷ „Македонски народни приказни (1986 – 2003)“. Македонска телевизија, <https://is.gd/I51vgJ> [Пристапено на 12.1.2025].

претходната сезона, но се приклучуваат и нови актери. Првата епизода од новите македонски народни приказни, снимани од МТВ, се вика „Грнчарот“ и се снимала во едно од студијата на МТВ. Другите епизоди се снимале во околината на Скопје, како на пример: во дворови во Скопска Црна Гора, кај Св. Пантелејмон, во селото Нерези, во селата Добри Дол и Соње, во Куршумли ан, како и во студијата на МТВ. Покрај МТВ, македонските народни приказни се снимале и во продукцијата на А1 Телевизија. Тоа се нови, досега нераскажани приказни обично од XX век, со нова актерска екипа, а се снимале на локации во селата Бањани и Чучер. Покрај МТВ и А1 Телевизија, македонски народни приказни се снимаат и во продукција на Сител Телевизија.⁸ Приказните биле во режија на Драган Велјановски, во периодот од 2010 до 2013 година, а потоа од 2014 биле во режија на Владо Дојчиновски. Сценариото го пишувале: Шенка Колозова, Стево Симски и Владо Дојчиновски. Покрај МТВ, А1 и Сител Телевизија, македонски народни приказни се снимале и во продукцијата на Канал 5 Телевизија.⁹ Приказните биле во режија на Никола Поповски и Венцислав Ристов, а извршен продуцент на приказните бил Јани Бојаци. Приказните се снимаа во период од 2012 до 2017 година. Во 2020 година во продукција на ТВ Алфа¹⁰ почнале да се снимаат приказни во режија и сценарио на Максим Илковски, извршен продуцент – Јани Бојаци. Во некои епизоди, како режисер, се јавил и Никола Поповски.

Важноста на бајките во растењето на децата се потврдува и преку тв-серијата „Во светот на бајките“.¹¹ Владимир Проп, на пример, смета дека чудесното не е главно обележје на бајката, туку нејзината структура, единството на поетиката, светот на идеи, емоциите, ликовите на јунаците и јазичните средства (Проп 2009: 136). Токму овие карактеристики ги среќаваме и во екранизираниот избор, серијата на македонската национална телевизија, која се продуцираше и се емитуваше во текот на деведесеттите години на минатиот век и во раните двеилјадити години. Првата сезона на оваа серија е емитувана во 1995 година, а екранизирани беа бајки од други земји од светот, а следните две сезони, втората и третата сезона, од 1999/2000 и 2000/2001 година, се претежно македонски народни приказни. Автори на адаптацијата на приказните, односно на сценариото се истакнати

⁸ „Македонски стари приказни – Зелник од убави мисли“. Сител Телевизија, <https://is.gd/Hen35y> [Пристапено на 12.1.2025].

⁹ „Две мајки – Македонски приказни“. Канал 5 Телевизија, <https://is.gd/lm0AN0> [Пристапено на 12.1.2025].

¹⁰ „29. Подарокот од ветерот Северник“. Македонски народни приказни. Алфа Телевизија, <https://is.gd/Hf4uhH> [Пристапено на 12.1.2025].

¹¹ „Во светот на бајките – Малиот Петар (Цела приказна)“. МРТ, <https://is.gd/75G8Xy> [Пристапено на 12.1.2025].

македонски писатели за деца: Велко Неделковски, Владимир Плавеvски, Владе Димовски, Татјана Гогоска, Ана Шапкалиска и др. За најавага е композирана авторска песна за која музиката ја напиша Славе Димитров, а текстот е на Васил Пујовски. Песната ја испеа Маја Саздановска.¹² Оваа серија во поновите сезони се обидува да го следи технолошкиот развој, па дел до емисиите се со анимирани сценографии кои се компјутерски создадени, наместо во студија со соодветна наместена сценографија.

ЛИТЕРАТУРА

Кирилични изданија

Елијаде, М. 2015. *Мит и реалност*. Скопје: Арс студио.

Проп, В. 2009. *Морфологија на сказаната*. Скопје: Македонска реч.

Чаусидис, Н. 2017. „Куќата како симбол и знак“. *Скопје прео 8 милениуми-1 Најстариите градинели оо Говрлево*. Скопје: Музеј на град Скопје.

Шевалие, Ж. и А. Гербран. 2005. *Речник на симболиите*. Скопје: Табернакул.

Латинични изданија

Chomsky, N. 2002. *Mediji, propaganda i sistem*. Zagreb: Čvorak.

Debre, R. 2000. *Uvod u mediologiju*. Beograd: Clio.

Robotić, P. 2015. “Zamke virtualnog svijeta: zaštita djece i mladih na internetu i prevencija ovisnosti”. *Journal of Applied Health Sciences*, 1(2), 81–96.

Sigman, A. 2010. *Daljinski upravljani: kako televizija šteti našim životima – i što po tom pitanju možemo učiniti*. Velika Mlaka: Ostvarenje d.o.o.

Solar, M. 2006. *Rječnik književnog nazivlja*. Zagreb: Golden marketing.

Trošelj, B. D. & S. Srića. 2014. “Television Contents and Children’s Free Kindergarten Play”. *Croatian Journal of Education*, Vol. 16, No.1; Sp. Ed.

Сајтографија

„29. Подарокот од ветрот Северник“. Македонски народни приказни. Алфа телевизија, <https://is.gd/Hf4uhH> [Пристапено на 12.1.2025].

„Виножитно цветче“, <https://is.gd/8vCmio> [Пристапено на 2.2.2025].

¹² „Во светот на бајките – насловна песна“, <https://is.gd/rUAgn1> [Пристапено на 2.2.2025].

Сузана Мицева – Медиумската презентација на приказните...

„Во светот на бајките – Малиот Петар (Цела приказна)“. МРТ, <https://is.gd/75G8Xy> [Пристапено на 12.1.2025].

„Во светот на бајките – насловна песна“, <https://is.gd/rUAgn1> [Пристапено на 2.2.2025].

„Две мајки – Македонски приказни“. Канал 5 телевизија, <https://is.gd/lm0AN0> [Пристапено на 12.1.2025].

„Македонски народни приказни (1986 – 2003)“. Македонска телевизија, <https://is.gd/I5IvgJ> [Пристапено на 12.1.2025].

„Македонски стари приказни – Зелник од убави мисли“. Сител телевизија, <https://is.gd/Hen35v> [Пристапено на 12.1.2025].

„Си било еднаш – Дедо секогаш е во право“, <https://is.gd/YqBEzn> [Пристапено на 1.1.2025].

„Си било еднаш – Златната гуска“, <https://is.gd/m7rz0E> [Пристапено на 1.2.2025].

MEDIA PRESENTATION OF STORIES AS PART OF THE EDUCATIONAL AND ENTERTAINING PROGRAM FOR CHILDREN

Suzana Miceva

Independent researcher

Summary

Macedonian folk art is present in television programs for children, most often through children's shows in which stories and fairy tales are told, or they are presented through screen versions. Television archives confirm that at least five television stations with a national concession have filmed different versions of Macedonian stories in which stories from other nations are also represented. There are also two series with fairy tales, one of which is screened, while the other series (Once Upon a Time) is a children's show where the stories are read by a narrator, but are enriched with illustrations, simple animations that capture the action in the story. In this way, folklore is not only presented to children in a fun and creative way, they empathize with it, grow with it and through it become acquainted with folk wisdom and traditions, but also teach them in order to pass them on to their peers, and later to the next generations.